

Hoe herdenken we Caspar de Robles in 2026? De hardnekkigheid van wetenschappelijke consensus

Kees Draaisma

Summary

When working on his dissertation Friesland in hervormingstijd Woltjer noticed that the works of the old chroniclers were not reliable. This meant for his main subject that he did not take anything from their works for granted. It is remarkable that he does not stick to this conclusion for the subject of dike repairing, which he occasionally mentioned. He did not even refer to sources. This phenomenon also arises with other professional historians: their main subject is well-founded, but remarks about the dike repairing are not founded at all. With a few examples (Woltjer, De Mey, Waterbolk, Postma, Schroor and Breuker) I would like to show how the misunderstanding about Caspar de Robles and the Frisian dikes, for ages considered as historically correct, is upheld in the conviction that there is no longer need to refer to sources. It is important that historians become aware of this symptom so that a nuanced, historically correct story is told at the next Caspar de Robles commemoration (2026). This time without discrediting the Frisians.

Inleiding

Regisseur en theatermaker Jos Thie maakte onder de naam *Stormruiter* een 'weergaloos theaterstuk over de strijd tegen het water'. Hij bewerkte daarvoor de novelle *Der Schimmelreiter* van Theodor Storm, waarvan het verhaal zich afspeelt in Noord-Friesland. Thie verplaatste de handeling naar Het Bildt en weefde er het ontstaan van het Friese paardenras doorheen.¹ Hij hoefde zich niet te verantwoorden voor de historische juistheid van zijn theaterstuk. Voor iedereen was duidelijk dat culturele hoofdstad Leeuwarden (LF2018) koos voor een gecreëerde, kunstzinnige belevenis van de strijd tegen het water, met de geïmporteerde Noord-Fries Hauke Haien als held. Hierin was geen rol weggelegd voor Caspar de Robles, maar hij ontbrak niet in LF2018. Bij de muzikale suite *Een Jammerlijk Klaachlied* vormden filmbeelden van Frits Boersma de achtergrond. In het filmverhaal wordt de Mennist Hendrik Pruyt in Workum gevangen genomen en Caspars soldaten 'beroven hem van zijn geld dat ze nodig hebben voor de dijken'. Dat Spaanse buit bestemd zou worden

1
1 www.destormruiter.nl, De voorstelling

voor Friese dijken is historisch gezien een jammerlijke misvatting. In de pers werd die dwaling jubelend verder verspreid.²

Het *Klaachlied* was net als *Stormruiter* vooral een kunstzinnige belevenis, zoals in 2013 Boersma's *De Stenen Man Suite* dat ook was. Toch wekt filmmaker Boersma bij het publiek in beide gevallen de indruk van historische juistheid. De suite uit 2013 was gestoeld op zijn boek *Caspar de stenen man*, een filmscript met de daarbij gebruikelijke vrijmoedige interpretatie van de historie. Boersma noemt zich daarin schatplichtig aan *De stenen man*, een serieuze poging tot een biografie geschreven door de gepensioneerde landbouwingenieur dr. ir. Jan Sevenster.³ Beide boeken hebben een beperkte literatuurlijst en noten ontbreken. Over Caspars rol bij het dijkherstel hebben zij de bestaande misvattingen herhaald. Niettemin beschreven een ingenieur en een filmmaker Caspars leven van zijn geboorte tot zijn dood vrij uitgebreid, iets waaraan professionele historici zich tot op heden niet waagden.

Nu hebben deze historici Caspar de Robles niet helemaal links laten liggen. Als het zo uitkomt binnen hun hoofdonderwerp wordt hij incidenteel van stal gehaald, vooral als het gaat om zijn rol bij de Friese zeedijken. Weliswaar plegen ze daarover geen diepgaand onderzoek, maar in hun terloopse opmerkingen of korte uitweidingen binnen hun hoofdonderwerp bevestigen zij de vanzelfsprekendheid van het standaardbeeld, waarover onder wetenschappers kennelijk consensus bestaat.⁴ Die vanzelfsprekendheid komt nog eens extra tot uitdrukking doordat ze meestal die opmerkingen niet met noten verantwoorden. De enkele keer dat het wel gebeurt blijkt het een verwijzing te zijn naar een collega die zelf geen bron noemde.

In mijn artikel *Een nieuwe kijk op Caspars dijk* heb ik in het historische deel zo goed mogelijk recht gedaan aan de dijkplichtigen en aan dijkgraaf Ruurd van Roorda, controleerbaar met noten en bronnen. In het historiografische deel heb ik de ontwikkeling gevolgd van de scheve voorstelling over Caspars rol bij de zeedijken en over de naamgeving

2 www.hetfilmverhaal.nl, de trailer 2.24/3.14; Sietse de Vries noemt het *Klaachlied* in de Leeuwarder Courant van 4 juni 2018, p. 22 een 'Onvergetelijke les over De Robles' die zich bekommert om de Friezen 'die de noodzaak van het versterken van de zeedijken maar niet wilden inzien'.

3 Boersma 2014, p. 265; Sevenster 1985, p. 5; het leek de moeite waard 'het leven van deze man, die een zoogbroeder van Philips II was, zo goed mogelijk na te gaan'.

4 Standaardbeeld: na de Allerheiligenvloed van 1570 verwaarloosden de Friezen door onderlinge meningsverschillen hun dijken jarenlang, de zeer harde hand van Caspar de Robles dwong hen hun dijken te herstellen, daarna waren ze hem onnoemlijk dankbaar en richtten een gedenkteken voor hem op; zie ook Draaisma 2017, pp. 1-3.

van het Caspar de Roblesdiep. Die scheve voorstelling is in de twintigste eeuw gestold in het algemeen geaccepteerde standaardbeeld. Met enkele voorbeelden wil ik laten zien op welke manier, zonder enige argwaan, de vanzelfsprekendheid van het (incorrecte) standaardbeeld in wetenschappelijke literatuur de laatste zestig jaar in stand is gehouden. Daarmee hoop ik te bereiken dat een genuanceerd realistisch beeld op basis van bronnen over ‘Caspar en de Friese dijkplichtigen’ in ruimere kring geaccepteerd wordt. Dat is van belang voor de volgende Caspar de Roblesherdenking. De eerste gelegenheid doet zich voor in 2026, wanneer het 450 jaar geleden is dat de eerste terminus werd opgericht. Een jaar later is het 500 jaar geleden dat Caspar werd geboren. Het zou een beschamende vertoning zijn als dan opnieuw de zestiende-eeuwse Friezen onrecht wordt gedaan door het scheve beeld over Caspar en de Friese zeedijken uitgebreid te herhalen.

Kroniekschrijvers onbetrouwbaar

Als het zeedijkonderhoud in de periode Caspar de Robles geen belangrijke rol speelt in de door professionele historici behandelde onderwerpen uit de zestiende eeuw, zullen ze niet gauw geneigd zijn daarover uitgebreid in primaire bronnen te gaan zoeken. Dat doen ze uiteraard wel voor hun hoofdonderwerp. Zo maakte Woltjer voor zijn dissertatie *Friesland in hervormingstijd* (1962) o.a. gebruik van Brusselse archieven en bemerkte daardoor dat de teksten van oude kroniekschrijvers de confrontatie met het Brusselse materiaal niet konden doorstaan. Bovendien constateerde hij nogal wat slordigheden. Dat betekende voor hem dat de werken van Winsemius en Schotanus geen gezag meer hadden en dat gold ook voor die van Gabbema en anderen. Hij concludeerde: ‘Dit heeft vergaande gevolgen, want de gehele literatuur over ons onderwerp [] steunt direct of indirect in sterke mate op beide schrijvers. Nu blijkt dat deze niet betrouwbaar zijn, is er vrijwel geen bewering in de bestaande literatuur die wij voetstoots kunnen aanvaarden.’⁵ Het vreemde is dat Woltjer zelf niet de conclusie trekt dat zijn heldere constatering natuurlijk ook geldt voor het onderwerp dijkherstel in hervormingstijd. Want waar hij dat ter sprake brengt verwijst hij niet naar bronnen of literatuur. Hij brengt het als iets vanzelfsprekends, wat geen betoog hoeft en voetstoots kan worden aangenomen. Dat komt op verschillende plaatsen voor.

Nadat hij beschrijft dat in 1571 luitenant-stadhouder Groesbeek klaagt dat het verzet uit de bevolking tegen de geuzen te wensen overlaat, vervolgt hij met: ‘Ook in de strijd tegen ieders vijand, het zeewater, was men

5 Woltjer 1962, pp. 332, 333

niet zo actief als nodig was. Zelfs na de rampzalige overstromingen van Allerheiligen 1570 trachtte men de lasten van het dijkherstel op elkaar af te schuiven en deed al ruziënd veel te weinig, zodat de dijken niet voldoende werden hersteld en de volgende jaren weer overstromingen plaatsvonden.⁶ Een incorrecte beschrijving van de aard van de geschillen en van de oorzaak van volgende overstromingen, namelijk de elkaar in hoog tempo opvolgende stormen en stormvloedten.⁷ Dat Woltjer geen bron vermeldde voor de (vermeende) laksheid bij het dijkherstel was voor anderen geen bezwaar om hem voor dat onderwerp wel als bron te gebruiken. Bijvoorbeeld in de dissertatie van De Meij *De watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (1972) waar het zeedijkonderhoud helemaal geen onderwerp is, duikt het toch even op. Als hij verhaalt over landgangen van de watergeuzen en daarbij gewag maakt van het geringe enthousiasme van de boeren om bewakingsdiensten te draaien op de zeedijken en bij kloosters, verklaart De Meij dat gebrek aan geestdrift mede uit de menselijke eigenschap om lasten zoveel mogelijk af te schuiven op anderen, ‘een eigenschap die ook het onderhoud en herstel van de zeedijken beïnvloedde en leidde tot rampzalige overstromingen’. Daarbij verwijst hij naar Woltjer.⁸

Verderop in zijn verhaal betoogt Woltjer dat de gevolgen van de watersnood, de kosten van het dijkherstel en het afpersen van geld voor de soldij voor Caspars soldaten een te zware last worden en hij vervolgt met: ‘Na de watersnood van 1570 waren de dijken, vooral door het eindeloze geschil tussen binnen- en buitendijkers, zo onvoldoende hersteld dat ze eind augustus 1573 opnieuw bezweken waren.’⁹ Hier schrijft Woltjer hetzelfde als Schotanus, maar daar verwijst hij niet naar, want die had hij onbetrouwbaar verklaard.¹⁰ Aan wie hij het wel heeft ontleend blijft verborgen. Iets verder onderbreekt Woltjer zijn verslag over Caspars ‘georganiseerde afpersing’ voor de soldij met een quote over de zeedijken: ‘Gelukkig maakte het herstel van de dijken in 1574 – dank zij de krachtige leiding van Robles – een einde aan de ergste nood, zodat de last van het familiegeld niet meer zo zwaar drukte.’¹¹ Hij brengt het als een vaststaand feit: de dijken waren in 1574 in orde. Dat had hij niet voetstoots mogen aannemen en als hij Minnema Buma had geraadpleegd dan zou hij hebben gezien dat ook in de drie volgende jaren de binnen-

6 Woltjer 1962, p. 201

7 Draaisma 2017, p. 71

8 De Meij 1971, p. 241

9 Woltjer 1962, p. 233

10 Schotanus 1658, pp. 760, 786, 788, 792

11 Woltjer 1962, p. 237

en buitendijkers van de Contributie der Vijfdeelen Zeedijken bedragen van nagenoeg gelijke (enorme) grootte moesten opbrengen. Bedragen die Minnema Buma had ontleend aan primaire bronnen.¹² De last van het familiegeld bleef dus wel zwaar drukken. Maar Waterbolk kon zeven jaar later in *Een Friese terminus?* (1969) de quote van Woltjer goed gebruiken na een citaat uit een brief van Viglius over Robles: ‘waar respect voor z’n krachtig beleid wordt uitgedrukt’.¹³

Het zijn duidelijk geen vergissingen van Woltjer. Hij laat bij het onderwerp zeedijkherstel consequent de verwijzing weg. De Meij en Waterbolk beroepen zich voor hun opmerkingen in de marge over het dijkherstel op Woltjer, wiens uitlatingen daarover eveneens slechts terzijde zijn. Ondanks Woltjers ervaring dat bestaande literatuur ‘vrijwel geen bewering bevat die wij voetstoots kunnen aanvaarden’ bevestigde hij zonder noten het standaardbeeld rond Caspar, en zijn gezag was voor collega’s voldoende om zich daarbij aan te sluiten.

Officiële huldiging

Wellicht is Woltjer beïnvloed geraakt door wat er gebeurde drie jaar voordat hij zijn proefschrift verdedigde. Op 27 juni 1959 werd door de Spaanse ambassadeur de hertog van Baena en de commissaris der koningin mr. Linthorst Homan een krans gelegd bij de Stenen Man als een wat late huldiging (‘na 384 jaar’) voor het dijkwerk van Caspar de Robles. Het was een groots opgezette manifestatie, geïnitieerd door het Harlinger stadsbestuur, waaraan het waterschap ‘Der Vijfdeelen Zeedijken buitendijks’ meedeed.¹⁴ Leerlingen van de machinistenschool in uniform, padvinders van de Caspar de Roblesgroep in uniform en leerlingen van de Oranje Nassauschool vormden een erehaag.

Het idee voor deze huldiging was ontstaan in 1953. De storm die in Zeeland, Zuid-Holland en westelijk Noord-Brabant een watersnoodramp veroorzaakte met ongekend veel slachtoffers en enorme schade, had op de Vijfdelenzeedijken en Harlingen nauwelijks vat gekregen. Volgens de Harlinger Courant was er in die dagen ‘dikwijls met een zekere dankbaarheid aan Caspar de Robles teruggedacht’ die immers ‘al was dat dan indertijd ook tegen hun eigen wil Harlingen en Friesland voor veel

12 Minnema Buma 1853, p. 130

13 Waterbolk 1969, p. 250 noot nr. 54

14 Tresoar toegang 372-16 inv. nr. 7 en toegang 372-15 inv. nr. 7: Het stadsbestuur vroeg het waterschap Der Vijfdeelen buitendijks mee te doen. Aan het waterschap Der Vijfdeelen binnendijks vroeg de stad alleen toestemming voor de huldiging bij de terminus, omdat beide waterschappen elk een helft ervan in bezit hadden.

rampspoeden heeft bewaard¹⁵. Men bedacht een huldiging van Robles in de zomer van 1953, die om allerlei redenen niet doorging, maar in 1959 werd alsnog in de toespraken het verband met 1953 gelegd.¹⁶ Men was ervan overtuigd dat Caspar in 1574 de Friese zeedijk voor altijd op veilige hoogte had gebracht: ‘Wat dat waard is bleek weer eens bij de ramp die Nederland trof en waarbij de Friese zeedijk stand hield toen andere dijken bezweken. Daarom was er reeds lang naar een gelegenheid uitgezien om de bouwers van deze dijk een posthume hulde te brengen.’ De commissaris van de koningin en de vertegenwoordiger van het waterschap bleken bovendien weer te verlangen naar een sterke man zoals Caspar was geweest, die schot kon brengen in de sinds 1953 noodzakelijke dijkverhogingen: ‘ook thans [] lijkt het alsof er weer een man moet komen [] die de belemmeringen kan doorbreken die de huidige vertraging veroorzaken’. Burgemeester Nauta declameerde in het Spaans de fabel over de vrijstellingsbrieven, waarmee bepaalde Friezen zich wilden onttrekken aan het dijkwerk, waarna Caspar die brieven in het water had gegooid als bewijs dat brieven geen gaten dichten. De andere fabel, over het aan galgen opknopen van onwilligen door Caspar, liet de burgemeester achterwege. Dat zou het feestje voor de ambassadeur maar verstoren. Alles voltrok zich in een plechtige sfeer en dat werd bevorderd door het Frysk Sjongkoar, dat met begeleiding van het Stedelijk Muziekkorps ‘Dêr’t de dyk it lân omklammet’ zong, waarna het korps het Spaanse volkslied speelde. Er was grote publieke belangstelling en er werd verslag over gedaan in provinciale en landelijke kranten.¹⁷ Niemand had vraagtekens bij deze hulde, iedereen nam voetstoots aan dat hij zeer terecht was.

Inderdaad, de dijken bij Harlingen hadden het gehouden, niet dankzij Caspar, maar als gevolg van de doeltreffende maatregelen die bij het aanleggen van de Afsluitdijk waren genomen. Omdat het zeewater niet meer weg kon in het afgesloten deel van de Zuiderzee zou bij storm het water hoger bij de Friese dijken oplopen. De commissie Lorentz had in

15 Harlinger Courant 5 juni 1953

16 Men had ook contact gezocht met Portugal omdat Caspar die nationaliteit zou hebben gehad, maar omdat hij in ‘vreemde krijgsdienst’ was gegaan in Spanje beschouwden de Portugezen hem als landverrader en deden niet mee. o.a. Friese Koerier 7.10.1957, Telegraaf 15.06.1959

17 Harlinger Courant 30.06.1959; Leeuwarder Courant 29.06.1959, landelijk op 29.06.1959 o.a. De Telegraaf, Algemeen Handelsblad, Trouw; eerdere aankondigingen o.a. Volkskrant 13.06.1959 en De Telegraaf 15.06.1959. Bovendien werd de Spaanse toespraak van de burgemeester via de Wereldomroep in Spanje bekend.

1926 berekend hoeveel hoger het water bij Harlingen en Roptazijl na het voltooiën van de Afsluitdijk zou kunnen stijgen. De noodzakelijke hoogte van de zeedijken ten noorden van de Afsluitdijk werd op aanhoudend aandringen van hoofdingenieur Wouda van Provinciale Waterstaat vastgesteld met een extra marge boven dat Lorentzpeil. Dit bleek voldoende toen het water langs de Friese kust op de avond van 31 januari 1953 om 22.35 uur de door Lorentz berekende hoogste stand bereikte. Er was wel wat schade aan de steenglooingen. Tussen Zurich en Harlingen sloeg de storm zes gaten in het basalt. Over de dijk ten noorden van Harlingen rapporteerde de dijkgraaf op 2 februari aan de commissaris der koningin: ‘Even na hoogwater is de zeedijk door mij met de opzichter gecontroleerd, doch bedreigde plaatsen werden niet aangetroffen.’¹⁸ De Afsluitdijk had de steden en dorpen rond het IJsselmeer effectief beschermd en dankzij het doorzetten van hoofdingenieur Wouda was ook de Friese zeedijk bestand tegen die zware storm met extreem hoge waterstanden. Maar het idee dat niet de werken van onze eigentijdse ingenieurs, maar Caspars eeuwenoude erfenis in 1953 Harlingen en omgeving had beschermd, leefde nog volop in de hoogste bestuurlijke kringen van de stad, de provincie en het waterschap, als een vaststaand feit. Dat die erfenis meteen in 1577 al vies tegenviel en dat de geplande hoogte van twaalf voet tijdens Caspars bewind nooit is behaald, was bij de huldigende hoogwaardigheidsbekleders volslagen onbekend.¹⁹

Caspar en de Vigliusclan

Voor Folkert Postma waren het verwaarlozen van de zeedijken door de Friezen en de glansrol van Caspar bij het herstel ervan eveneens vanzelfsprekendheden, zoals hij in *Tussen Brussel en Leeuwarden, Viglius van Aytta en Friesland (1542-1577)* liet zien.²⁰ Zijn artikel (2012) noemde hij een eerbetoon aan Woltjer en een aanvulling op zijn werk. Wat het dijkwerk betreft, nam ook hij echter niet ter harte wat Woltjer als noodzakelijk had geconstateerd: de oude literatuur confronteren met de primaire bronnen. Dat zou hem hebben behoed voor de misvatting: ‘De bekwame Portugees heeft de Friezen aan zich weten te verplichten door in de zomer van 1574 de noordwestelijke zeedijk, zoals we tegenwoordig zeggen, op ‘delta-niveau’ te brengen.’²¹ Postma etaleerde hier de overtuiging die de kransleggers in 1959 ook hadden.

18 Draaisma 2010, pp. 91, 94

19 Draaisma 2017, p. 67

20 Draaisma 2017, pp. 97, 98

21 Postma 2012, p. 254

Hij had Woltjer gekapitteld in stelling 4 bij zijn dissertatie *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat* (1983): ‘Door voorbij te gaan aan de directe verbindingen tussen Viglius en zijn vaderland geeft Woltjer een onvolledig beeld van de situatie in Friesland in de jaren ’60 en ’70 van de zestiende eeuw.’ Een vergelijkbaar verwijt maakte hij Sevenster in zijn recensie (1987) van diens boek *De stenen man* (1985) en bovendien was Postma toen specifiek in wat hij bedoelde. Hij stelde dat Robles ‘zijn werk alleen maar kon doen dankzij de steun van wat Waterbolck eens heeft omschreven als de ‘Ayttta-clan’, in het noorden de leden van het Hof in Leeuwarden en de Groningse luitenant Johan de Mepsche’.²² Postma constateerde verder dat Sevenster ‘de voor de kennis van de Friese verhoudingen in deze periode uiterst belangrijke correspondentie van Viglius met Hopperus en Johannes Carolus’ boek over Robles’ optreden als stadhouder’ niet had gebruikt en weet dat aan het feit dat Sevenster geen latinist was.²³ Hij meende dat daarom de schrijver zijn toevlucht had kunnen nemen tot het artikel van Waterbolck over de Stenen Man *Een Friese terminus?*²⁴ Omdat ook ik het Latijn niet beheers, heb ik de proef op de som genomen. Mijn conclusie is dat Waterbolck over het netwerk van Viglius eigenlijk alleen schrijft dat het er was, maar hij verschaft geen informatie over hoe de clan zich manifesteerde met betrekking tot Caspars militaire en bestuurlijke activiteiten.²⁵ Patronage was in de zestiende eeuw eerder regel dan uitzondering en Postma zelf noemt Viglius ‘patroon van Friesland en de Friezen’.²⁶ Hij vond kennelijk dat Caspar als Portugees in Spaanse dienst een bijzondere plaats innam in dat Friese patronagenetwerk van Viglius en dat anderen daar aandacht aan moesten schenken. Zelf is hij daar niet aan toegekomen.

22 De Mepsche was in 1557 benoemd tot voorzitter van de Hoofdmannenkamer in Groningen, de hoogste gerechtelijke instelling van Stad en Lande. Hij werd meestal aangeduid als luitenant.

23 Carolus had in 1573 in zijn *rebus Casparis á Robles* voornamelijk de militaire activiteiten beschreven van Caspar in de periode 16 april 1572 tot 2 augustus 1573. Caspar werd pas in december 1573 tot stadhouder benoemd en wellicht diende de *rebus Casparis* als aanbeveling voor die benoeming.

24 Postma 1987, 134

25 Waterbolck 1969, pp. 253-255

26 Postma 2000, pp. 86-90; zie ook bijvoorbeeld H.F.K. van Nierop in BMGN, 99 (1984) afl. 4, pp. 651-676 Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden?

De Stenen Man van Waterbolk

Het hoofdonderwerp van Waterbolk is de terminus en hoewel die onmiskenbaar verbonden is met de geschillen bij het dijkonderhoud zijn ze in *Een Friese terminus?* bijzaak. Maar juist door die verbondenheid van hoofdzaak en bijzaak is het nuttig om ook Waterbolks hoofdonderwerp nader te bekijken. Hij plaatste een vraagteken achter de titel van zijn artikel en gaf als ondertitel mee: *een aspect van Erasmus' invloed in het noorden der noordelijke Nederlanden*. Hij trok de conclusie dat Viglius op zijn oude dag zijn jeugdliefde voor Erasmus had behouden, en besloot met: 'Ook de bouw van de Friese Terminus legt daarvan waarschijnlijk getuigenis af.' Hij wist het dus niet zeker en liet het vraagteken staan. In het artikel krijgen Erasmus en zijn terminus met de lijfspreuk *cedo nulli* (ik wijk voor niemand) eerst uitgebreid aandacht en daarna volgt een korte schets over de verbondenheid van Viglius met Erasmus. Vervolgens komt Waterbolk aan bij de terminus in Friesland. Deze grenspaal met januskop lijkt niet erg op Erasmus' grenssteen met daarop de torso zonder armen die de god Terminus moet voorstellen. Waarom zou Viglius zijn jeugdliefde voor Erasmus hebben geuit door de terminuszuil met een januskop te bekronen? In Waterbolks betoog over Erasmus, zijn terminus en de relatie met klassieke goden komt bijvoorbeeld Jupiter wel voor maar Janus niet.²⁷ Waterbolk besteedt geen aandacht aan de toch wel opvallende verschillen tussen die beelden, maar concentreert zich op de Latijnse tekst. Uit diverse brieven van Viglius destilleert hij woorden en woordcombinaties die volgens hem overeenkomst vertonen met de terminustekst. Daarmee suggereert hij dat Viglius de auteur is, zonder dat overigens expliciet te schrijven.²⁸

Waterbolk kan niet heen om de betrokkenheid van Caspar de Robles en Viglius bij de problemen rond het dijkherstel. Zijn opmerking 'Viglius had daaraan heel wat zorgen besteed' licht hij niet nader toe. Vanuit de briefwisseling met Hopperus zou hem dat ook niet gelukt zijn, want daarin komt het onderwerp alleen voor in de periode van stadhouder Aremberg.²⁹ De vraag is juist welke rol Viglius in 1571 speelde bij de tegenstrijdige beslissingen van Alva: eerst de buitendijkers tegemoet komen en na het bezoek van de delegatie van binnendijkers de zaak terugdraaien.³⁰ Tot nu toe hebben latinisten daarover geen citaten gepubliceerd. Ging Alva zijn eigen gang, ging het buiten Viglius om?³¹

27 Waterbolk 1969, pp. 237, 244, 245

28 Waterbolk 1969, pp. 250, 251

29 Hoyncck 1743, pp. 367, 372, resp. 5 juli en 19 augustus 1566

30 Draaisma 2017, pp. 43, 44

31 Waterbolk 1980, p. 52: Viglius was niet op de hoogte gebracht van de grote machtsbe-

Of liet deze zich voor zijn advies aan de landvoogd ompraten door de binnendijkers? Het voorstel in juni 1573 van de buitendijkers om Caspar met de president van het Friese Hof en een enkele adviseur te laten fungeren als Geheime Raad was ingegeven door de uiterst trage voortgang in de besluitvorming.³² Hoogstwaarschijnlijk zal Viglius als president van de Geheime Raad daaraan wel zijn fiat hebben gegeven, maar het lijkt niet op 'heel wat zorgen besteden', eerder op de zorgen uitbesteden. Hopperus leest geen woord over die toch wel opvallende stap. Viglius schrijft hem op 12 augustus 1573 alleen dat Caspar (na Haarlem) weer in Friesland is om de moeilijke geschillen definitief op te lossen.³³ Dat Caspars adviseurs dat al voor hem hadden gedaan en dat hij vervolgens tot 18 november wachtte om het de betrokkenen mee te delen, blijft voor Hopperus en dus ook voor Waterbolk verborgen.³⁴

Over Caspars betrokkenheid bij het dijkwerk citeert Waterbolk passages uit brieven van Viglius die overeenkomen met het bekende standaardbeeld. Wat Viglius daarover schreef kon hij alleen weten uit rapportages van raadsheren van het Friese Hof, die geen belang hadden bij kritische opmerkingen over Caspar of over de voortgang bij het dijkwerk, want als commissarissen waren zij daarbij volop betrokken. Waterbolk laat nergens blijken dat hij zich daarvan bewust is. Uit een brief aan Hopperus (13 juni 1574) haalt hij aan: 'een voortreffelijk werk voorwaar levert de heer van Billy niet alleen bij het verdrijven der vijanden, maar ook wendt hij met krachtig en vooruitziend beleid een geneesmiddel aan en heeft hij door alle verenigde boeren en anderen wier bezittingen op het spel staan, het herstel der dijken reeds zover gebracht, dat wij hopen dat Friesland in de toekomst veilig zal zijn tegen een dergelijke inbreuk van de zee.'³⁵ En om dat nog eens te onderstrepen, verwijst Waterbolk naar Woltjers niet onderbouwde quote over de zeedijken, die ik eerder citeerde.

Op de dag dat Viglius bovengenoemde brief aan Hopperus schreef, was dijkgraaf Ruurd van Roorda druk bezig om orde te scheppen in de slor-

voegdheid die Alva van de koning had meegekregen, waardoor de Raad van State door Alva kon worden gepasseerd.

32 Draaisma 2017, pp. 50, 51

33 Hoynck 1743, p. 760: *Bilius in Frisiam rediit ad componendas perpetuas, difficilesque lites*

34 Tresoar toegang 370 inv. nr. 1, p. 655: Die onnodig lange geheimhouding bemoeilijkte bovendien de besluitvorming over de inliggers. Het voorstel was begin november rond, maar de volmachten van Baarderadeel en Menaldumadeel mochten van hun achterban niet akkoord gaan, omdat ze eerst wilden weten wat de sententie over de scheiding inhield.

35 Waterbolk 1969, p. 250; Caspar de Robles was heer van Billy en Malepert.

dige manier waarop tijdens de persoonlijke bemoeienis van Caspar aan de dijken was gewerkt en dreigde er voedseltekort voor de dijkwerkers en de inwoners van Harlingen.³⁶ Niet echt 'een krachtig en vooruitziend beleid'. In een volgende brief aan Hopperus (1 juli 1574) maakt Viglius zich vooral zorgen om de toenemende kracht van de geuzen en noemt hij kort dat Caspar nog steeds ijverig aan de dijken werkt.³⁷ In werkelijkheid had Caspar de leiding van het dijkwerk al weer volledig aan de dijkgraaf overgedragen. De informatie die het Spaansgezinde Friese Hof aan Viglius doorgaf, kwam qua strekking overeen met de latere tekst op de terminus en daarin moet Waterbolk een bevestiging hebben gezien van het standaardbeeld. Hij concludeert dat 'Caspar de Robles met zijn dijkwerken goed was opgeschoten. Volgens de inscriptie zelfs merkwaardig snel'.³⁸ Waterbolk merkt hier dat de genoemde ongeveer drie maanden (*tribus plus minus*) niet kloppen met de werkelijkheid en dat had voor hem een signaal kunnen zijn om behoedzamer met de gehele tekst om te gaan, ook in relatie tot wat Viglius schrijft. Die noemt in zijn brief van 3 augustus 1574 tussen neus en lippen door dat het herstel van de dijken een vermoeiende klus is die veel energie kost.³⁹ De raadsheren hadden Viglius wellicht toen toch over de tegenvallende voortgang ingelicht. Nu wist Waterbolk dat de ordonnantie van 25 maart 1574 alleen over de teruggelegde nieuwe dijkgedeelten ging waarvoor inderdaad een termijn van ongeveer drie maanden was gesteld.⁴⁰ Hij vraagt zich wel af of die *tribus plus minus* op de terminus 'een handige verwijzing' is naar een oud raadseltje waarmee humanisten elkaar uitdaagden, maar hij vraagt zich niet af waarom er twee jaar later de geplande termijn op wordt vermeld in plaats van de werkelijke. Net zo min verbaast hij zich over de 1 november 1570 op de terminus ten opzichte van 25 maart 1574 in de ordonnantie. Waterbolk was op de hoogte van het bestaan van de recesboeken, maar heeft ze niet gebruikt om de inhoud ervan te confronteren met Viglius' brieven. Hij verwijst er slechts één keer naar, als hij het besluit citeert om de scheiding van binnen- en buitendijkers met een 'zeker steenwerk' te markeren.⁴¹

36 Draaisma 2017, pp. 61-64

37 Hoyncck 1743, p. 812: *Frisia nostra cum D. Bilibi opera, diligentiaque in spem aliquam venisset, aggerum adversus maris injuriam reparandorum, novum incommodum valde formidat, perhorrescitque.*

38 Waterbolk 1969, p. 252

39 Hoyncck 1743, p. 817: ..., *cum aggeribus reparandis valde fatigentur,*

40 Draaisma 2017, pp. 63, 64

41 Waterbolk 1969, p. 249

Wie schreef de terminustekst?

In zijn brief van 5 mei 1575 prijst Viglius Caspar voor zijn inspanningen bij het verdrijven van de vijanden en bij het versterken van de zeedijkken.⁴² Het is de periode dat er in Breda over vrede wordt onderhandeld en Caspar wordt door Viglius met opgetogen woorden de hemel in geprezen. Geen wonder, twee maanden eerder had hij in zijn Brussels huis voor Caspar een groots banket georganiseerd om zijn beëdiging tot stadhouder te vieren.⁴³ In de Latijnse tekst op de terminus wordt Caspar ook bovenmatig geprezen, zij het met andere woorden dan die Viglius in zijn brief gebruikt. Wel is de tendens gelijk: hij heeft verdiensten zowel in de strijd tegen de vijand als tegen het water.⁴⁴ De pogingen van Waterbolck om overeenkomsten te vinden tussen de terminustekst en uitdrukkingen in brieven van Viglius doen nogal geforceerd aan. Hij vindt ze niet in de brief van 5 mei 1575 en grijpt terug op brieven uit perioden dat er nog geen sprake geweest kan zijn van een terminus op de Vijfdeelenzeedijkken: 13 juni 1574, 6 juni 1573 en 19 december 1572, waarbij hij er naar eigen zeggen ‘dichtbij’ komt.⁴⁵ Voor anderen is Waterbolcks suggestie voldoende om er een bewezen feit van te maken en Breuker schrijft dan ook: ‘De bedenker van het beeld was de staatsman van Friese komaf Viglius van Aytta.’⁴⁶

Op grond van Viglius’ verbondenheid met Erasmus noemt Waterbolck het waarschijnlijk dat Viglius met het idee zou zijn gekomen om de grenspaal terminus te noemen.⁴⁷ In zijn brieven heeft Viglius echter noch de scheiding tussen binnen- en buitendijkers noch de terminus genoemd. Mocht hij wel het idee hebben geopperd, dan hoeft dat nog niet te betekenen dat hij de uitgebreide Latijnse tekst heeft geschreven.

42 Hoynck 1743, p. 838 *Bilium optime de patria nostra meritum, qui & hostes inde expulit, & ageres adverfus mare egregie munivit, non fatis ferunt.*

43 Waterbolck 1969, p. 251

44 Draaisma 2017, p. 73: de tekst is hoogstwaarschijnlijk opgesteld toen er in Breda nog werd onderhandeld.

45 Waterbolck 1969, p. 250: Hij vergelijkt de drieslag op de terminus *labor, vigilia et celeritas* met de brief van 6 juni 1573: *vigilantia, scientia ac virtus*. (*Celeritas* is fout, de drieslag op de terminus luidt *labore, vigilia et celebritate*.) Ook noemt hij *virtus ac vigilantia* als ‘dicht bij de drieslag’ wat ‘later’ zou zijn geschreven. Waterbolck geeft geen verwijzing; *Virtute ac vigilantia* komt wel voor in de brief van 19 december 1572 (Hoynck 1743, p. 721) niet in latere brieven.

46 Breuker 2017, p. 35

47 Waterbolck 1969, pp. 246, 248, 249. Waterbolck beschrijft uitgebreid de verbondenheid van Erasmus met zijn terminus, zodat elke gast (waaronder Viglius) ‘wel tegen een Terminus [moest] aanlopen’. Ook noemt hij Viglius’ verzamelwoede waar het medailles van Erasmus betreft.

Erasmus beperkte zich bij zijn terminus immers tot een korte lijfspreuk terwijl de tekst op de Friese terminus een uitvoerige lofzang is op Caspar en op Viglius zelf. Viglius' lijfspreuk *Vita Mortalium Vigilia* (het leven is een nachtwake voor de dood) zou op zich goed gepast hebben bij een terminus, die de grens tussen leven en dood markeert.⁴⁸ Als hij dat had gedaan, zou je kunnen denken dat Viglius met een eigen vormgeving van de terminus en met zijn eigen lijfspreuk verwijst naar Erasmus. Waterbolk zoekt de aansluiting echter door woorden in Viglius' brieven te vergelijken met woorden op de terminus.

Als we even aannemen dat Waterbolks methode van woordvergelijking geschikt is om de schrijver van de terminustekst te achterhalen, zouden dan Viglius' uitdrukkingen niet dichter bij die van de terminus moeten liggen om hem de auteur daarvan te noemen? Johannes Carolus als auteur is minstens zo verdedigbaar. Zijn betrokkenheid bij de terminus is duidelijk: hij toonde in 1575 met Vastaerts het ontwerp aan de volmachten en deze beide commissarissen legden in 1576 de eerste steen. Carolus had in zijn *rebus Casparis* vol vleierende teksten over Caspar bovendien Viglius twee maal vader des vaderlands genoemd, de betiteling die ook op de terminus voorkomt.⁴⁹ Op de eerste drie bladzijden besteedt Carolus aandacht aan de problemen tussen binnen- en buitendijkers met o.a. een term als *mordicus & perpetua controversiarum*. Verderop komen de woorden voor dijk en bolwerk in combinatie voor: *ad firmandos aggeres & propugnacula munienda facit*. Hij gebruikt het woord *diligentia* talloze malen en besluit zijn geschrift met *commentariorum terminus*.⁵⁰ De woorden *diligentiae*, *controversiarum*, *aggere*, *propugnaculum* en *terminum* staan letterlijk in de tekst op de terminus en daarmee zijn er meer en duidelijker overeenkomsten met de *rebus Casparis* dan met woorden en uitdrukkingen in enkele brieven van Viglius, verspreid over een lange periode.⁵¹ Waterbolk meent dat het woord terminus voor einde bewust is gekozen als verwijzing naar de naam van het gedenkteken, waarbij hij tevens refereert aan de manier waarop Erasmus en Cicero dat woord gebruikten.⁵² Maar het woord termineren was heel gebruikelijk als het ging over pogingen om de geschillen te beëindigen, bijvoorbeeld in 1571 als raadsheren uit andere gewesten stadhouders Van Megen gaan bijstaan

48 In de nieuwe kanselarij in Leeuwarden (1571) liet Viglius een albasten poort plaatsen waarop zijn lijfspreuk en zijn wapen staan; *Tegenwoordige staat van Friesland, deel 2* (Amsterdam, Leiden, Dord en Harlingen 1786) p. 92.

49 Draaisma 2017, pp. 74, 75

50 Caroli 1731, pp. 3, 100 en 272

51 zie voor de Latijnse tekst op de terminus Draaisma 2017, p. 74

52 Waterbolk 1969, pp. 251/2

om te *termineren* *tvooorschreven* *different definitievelijck*.⁵³ Het *terminum* op de gedenksteen lijkt eerder algemeen gangbaar dan bewust uit alternatieven gekozen. Bovendien gebruikt Viglius in zijn brieven de woorden *controversiarum* en *terminus* in relatie tot het dijkwerk niet tijdens de periode De Robles.

Afgezien van de losse woorden behelst de terminustekst inhoudelijk een vergelijkbare vleierij van Caspar en Viglius als de *rebus Casparis*. Dat geschrift droeg Carolus op aan koning Philips II. In de top van de terminus is niet het wapen van Caspar of Viglius aangebracht (wat zou passen bij de tekst), maar dat van de koning. Daarmee wordt ook de terminus als het ware aan de koning opgedragen. Carolus had volgens eigen zeggen een ‘commissie speciaal’, om de belangen van de koning te beschermen.⁵⁴ Als mogelijke bedenker van de terminus en auteur van de terminustekst staat Carolus op punten voor op Viglius. Dat de laatste zijn vriend Hopperus niet over de terminus schrijft, zou nog te verklaren zijn uit zijn angst met Erasmus in verband te worden gebracht.⁵⁵ Dat hij zelfs niet één keer vertelt over de controversie tussen binnen- en buitendijkers tijdens het bewind van Caspar, ondersteunt de veronderstelling dat hij daar niet ‘heel wat zorgen’ aan heeft besteed.

Door de woorden op de terminus niet alleen te vergelijken met woorden uit Viglius’ brieven, maar ook met de tekst van Carolus, ontstaat er gereede twijfel over Waterbolks sterke suggestie dat Viglius de bedenker van het beeld en de schrijver van de tekst is. Ik besef dat ik als niet-latinist met mijn opmerkingen over Latijnse teksten op spiegelglad en flinterdun ijs schaats. Hopelijk verleidt dat latinisten om aan te geven waar ik er doorheen ben gezakt en om te vertellen hoe het dan wel zit.

Rembrandt en de terminus

Waterbolk vraagt zich af of Rembrandt de terminus heeft gezien bij zijn reizen naar Friesland in 1633 (verloven) en 1634 (trouwen). Hij kwam op dat idee, omdat de Poolse kunsthistoricus Jan Bialostocki in 1966 meende dat Rembrandt op een zelfportret met zijn schilderstok wees naar een ‘beeld dat hij houdt voor de Terminus’.⁵⁶ Dat ‘beeld’ bevindt zich uiterst links op het schilderij: een oude vrouw waarvan we alleen neus en kin en de voorkant van haar jurk zien. De kunsthistoricus zag daarin een

53 Tresoar toegang 14, inventarisnummer 83, dijkboek p. 259

54 Draaisma 2017, p. 56

55 Waterbolk 1980, pp. 40-57 hoofdstuk ‘Geheimtaal’ bij Viglius en Hopperus: Waterbolk geeft geen voorbeeld waarin het onderwerp ‘terminus’ alsnog via geheimtaal aan de orde zou zijn geweest.

56 Waterbolk 1969, p. 257

symbool van de dood, gebaseerd op de toen nog heersende misvatting dat Rembrandt het zelfportret aan het eind van zijn leven zou hebben geschilderd.⁵⁷ Waterbolk zelf had zich niet verdiept in de geschiedenis van het schilderij, maar was op Bialostocki attent gemaakt door kunsthistoricus Horst Karl Gerzon, sinds 1965 een collega aan de universiteit van Groningen.⁵⁸ Nu was Rembrandt al bekend met de klassieke kunst, maar Waterbolk vond toch de vraag gerechtvaardigd of hij ook nog de inspiratie van de Friese terminus nodig had gehad voor dat schilderij.⁵⁹ Hij haalt daarbij – volstrekt overbodig – de vader van Saskia van Uylenburg postuum even naar de terminus: '[Rembrandt] kan niet meer beluisterd hebben de moeilijkheden tussen de buiten- en binnendijksters, die zijn schoonvader Rembertus van Uylenburg had op te lossen; deze was al overleden.'⁶⁰ Weer wordt bij een bewering in relatie tot het dijkwezen geen bron genoemd en hij is ook onjuist. Rombertus van Uylenburgh was in 1574 een jonge student buiten Friesland en hij heeft ook later niets met dergelijke onderwerpen te maken gehad.⁶¹ Hij was wel in 1600, toen de zuidelijke stadsuitleg van Harlingen aan de orde was, als arbiter betrokken bij het vaststellen van de grens tussen grond van de Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks en die van enkele particulieren.⁶² Misschien is zo het misverstand bij Waterbolk ontstaan, maar zoals gezegd: hij noemt geen bron. Maar als Rembrandt dan niet kon worden voorgelicht door zijn schoonvader, zou hij dan zelf 'Harlingen binnenvarend' die terminus niet hebben gezien? Waterbolk vond een jeugdherinnering van Rembrandt aan zijn Frieslandreizen wel een erg aantrekkelijk idee, want 'jeugd, ouderdom en dood, zij waren verbonden met de Terminus'. Tenslotte erkent hij toch dat dit teveel is gevraagd, maar hij

57 In de afgelopen eeuwen waren er ook andere interpretaties geweest en die van Bialostocki leek al in 1973 achterhaald. Een andere kunsthistoricus meende toen dat Rembrandt zichzelf had afgebeeld als de schilder Zeuxis die een oude vrouw schildert en dat is in 1997 bevestigd door Rembrandtkenner Ernst van de Wetering in *A corpus of Rembrandt paintings IV* (Dordrecht 2005) p. 556 Selfportrait of Zeuxis laughing; de datering van het schilderij is van 1669 teruggebracht naar 1662. (Waterbolk noemde als datering 'ca. 1663', zes jaar voor Rembrandts dood.)

58 Waterbolk 1969, p. 257 noot 81; biografischportaal.nl/persoon/52694986

59 Ernst van de Wetering, *Rembrandt, The painter thinking* (Amsterdam 2016) p. 251: the casts of classical sculptures, the reliefs on sarcophagi, and the prints produced after them, meant that Rembrandt and his contemporaries had a fairly good idea of classical art.

60 Waterbolk 1969, p. 257

61 Vries 1999, pp. 263, 264

62 Schroor 2015, p. 97

heeft ondertussen wel weer iets genoemd en dus opgeroepen.⁶³ In cryptische bewoordingen keert hij terug naar Erasmus: er zijn ‘aanwijzingen voor de gedachten die als het ware achter het beeld staan’ en omdat die ‘indirect naar Erasmus verwijzen, konden zich geen bezwaren tegen het monument uiten’. Met deze raadselachtige tekst en met de onterechte koppeling van Rembrandts schoonvader aan de Friese terminus maakt Waterbolk het vraagteken achter *Een Friese Terminus?* alleen maar groter.

Het publieksvriendelijke gezicht van de Friese geschiedenis

Wetenschappers leveren bijdragen aan het *Historisch Tijdschrift Fryslân*, dat aan het boeiende Friese verleden ‘een publieksvriendelijk gezicht’ geeft. Zo staat het op de website. Ook de redactie bestaat grotendeels uit wetenschappers. Onder sommige artikelen staat de geraadpleegde literatuur, tegenwoordig onder de titel ‘meer weten?’ of ‘verder lezen?’, maar verwijzingen met noten past kennelijk niet bij het publieksvriendelijk gezicht. Het is echter wel degelijk de bedoeling van de redactie dat achter dat gezicht een realistisch geschiedenisverhaal schuilgaat: ‘een getrouwe afspiegeling van onze provincie’. Toch – ik zou bijna zeggen vanzelfsprekend – lukt dat niet als het gaat over Caspar de Robles en de dijken. In het nummer van maart 2011 staat onder het thema ‘Het water komt’ een artikel van Meindert Schroor: *Twee blokhuizen, twee stadhouders en de Friese westkust*. Hij schrijft daarin zeer terecht dat ‘het belang van stadhouder George Schenck van Toutenburg voor het Friese dijkwezen moeilijk te overschatten is’. Hij corrigeert daarmee kroniekschrijver Schotanus, die onterecht stelde dat er geen eerdere stadhouders waren die meer deden voor de Friese dijken dan Caspar de Robles.⁶⁴ Schroor geeft Van Toutenburg hier de eer die hem toekomt. Hij stelt verder dat dankzij de vooruitgeschoven ligging van de blokhuizen in Staveren en Harlingen de zeedijk ertussen niet verder naar het oosten is opgeschoven. Het omgekeerde is minstens even waar, want goed zeedijkonderhoud was nodig om die blokhuizen te beschermen, zoals de buitendijkers onder aanvoering van bisschop Cunery Petri in februari 1572 in hun hulpvraag aan Alva als volgt formuleerden: ‘Zonder middelen om de dijk in orde te maken zullen wij niet alleen ons land verliezen maar worden ook het blokhuis in Harlingen, de stadhouder en mettertijd het hele land door de zee bedreigd.’⁶⁵ Schroor houdt impliciet wel de mythe van

63 Waterbolk 1969, p. 239: Waterbolk schetst hoe in de onderlinge Latijnse raadseltjes-sfeer de terminus niet wordt genoemd, maar wel opgeroepen, waarbij men ‘laat merken wat taal vermag’.

64 Draaisma 2017, pp. 77, 78

65 Tresoar toegang 370 inv. nr. 1, p. 511

onwillige dijkplichtigen in stand door Van Toutenburg vanaf 1521 een 'daadkrachtige' stadhouder te noemen voor wie in 1532 'de maat vol was'. Dat leidde weliswaar niet tot het galgen- of wapengeweld dat aan Caspar in de volgehouden mythes is toegeschreven, maar volgens Schroor stelde Van Toutenburg de nieuwe regeling voor het dijkonderhoud vast zonder die lastige dijkplichtigen: 'Op 7 april 1533 werd door hem in samenspraak met president en raden van het Hof van Friesland het zogeheten Groot Arbitrament vastgesteld.' Dat zou je inderdaad uit de samenvatting boven de betreffende ordonnantie kunnen afleiden, maar verder lezend komt er een ander beeld naar voren. De heren stellen vast dat ze de *zware questien ende geschillen* in het verleden hebben geprobeerd te beslechten, *maer daer toe noyt hebben kunnen geraicken*. Ook zijn ze ervan overtuigd dat het beëindigen van het proces met machtsvertoon (*nae riguer ende metten vuyttersten rechte*) tot weinig vriendschappen zou leiden en de verhoudingen zou verstoren. Ze hadden ook de landvoogdes benaderd en zij had laten weten dat de keizer had *geordonneert ende bevolen om liefde en vrundschap tusschen denzelven partyen te voeden ende onderhouden* en het zo nog eens te proberen. Daarop werd aan grietmannen en stadsbesturen gevraagd om drie of meer volmachten af te vaardigen die met volkomen macht en procuratie in Leeuwarden zonder enige ruggenspraak over de voorstellen zouden kunnen oordelen. *Nadien zy nae veel communicatien by hemluyden daer opgehadt, te beyden zyden eyntlyck verclaert hebben* dat ze het serieus hadden overdacht en akkoord gingen met arbitrage. Vervolgens hebben stadhouder, president en raden de voorstellen die in het verleden door partijen naar voren zijn gebracht nog eens goed bekeken en ze hebben ook zelf enkele voorstellen gedaan, die zijn voorgelegd aan de overste dijkgraaf van Westergo Frederik van Grombach en aan *etlyke andere goede luyden*. Die hadden *by rype deliberatie ende raide* hun goedkeuring gegeven.⁶⁶

Tot zover het overlegproces in de ordonnantie, de rest bestaat uit de gedetailleerde uitwerking.

Dit geeft toch een heel ander beeld dan 'daadkrachtig', 'de maat vol' en een *alleingang* van stadhouder en raden. De overheden van vandaag zouden nog iets kunnen leren van deze manier van betrekken van belanghebbenden en van het meewegen van hun deskundigheid.

Maar nu Schroor aan Van Toutenburg niet alleen de eer heeft gegeven, maar hem ook de Caspariaanse doortastendheid heeft verleend, lijkt de aan De Robles eeuwenlang toegedichte status iets te verbleken. Schroor onderkent dat en vervolgt met: 'Dit arbitrament legde het fundament

66 Groot Placaat en Carterboek van Vrieslant, deel 2, p. 628

voor het dijkonderhoud tussen Het Bildt en Veenhuizen bij Kuinre. Een regeling die door toedoen van Casper di (de) Robles nog geen halve eeuw later werd geperfectioneerd en het in feite tot 1980 uithield.’ Deze bewering wordt verder niet onderbouwd. Hij is dan ook feitelijk onjuist.

Caspar heeft zich niet beziggehouden met het perfectioneren van het dijkonderhoud tussen Het Bildt en Veenhuizen. De door hem en vier raadsheren ondertekende ordonnantie van 25 maart 1574 gaat alleen over de uitvoering van werk aan de inliggers tussen Makkum en Het Bildt, ongeveer de helft van de 30 km lange Vijfdeelenzeedijken. De officieel geldende lastenverdeling van juni 1569 (tot stand gekomen onder stadhouder Van Megen) week toen al af van wat onder Van Toutenburg was vastgelegd. In de onder Caspars bewind geformuleerde oplossing om de geschillen tussen binnen- en buitendijkers van de Vijfdeelenzeedijken te beslechten, is geen invloed van hemzelf te bespeuren. De regeling van juni 1569 bleef van kracht, maar totdat de dijken op de door de dijksvolmachten gewenste hoogte van twaalf voet waren gebracht zou als uitzondering het octrooi dat Alva in 1571 de buitendijkers had gegund gaan gelden: iedereen een gelijke bijdrage per floreen. Daarna zou elke partij conform hun wens een eigen dijkhelpt onderhouden. Ze bleven nog wel verenigd onder één dijkgraaf.⁶⁷ Kortom, geen enkele inhoudelijke toevoeging van Caspar aan Van Toutenburgs arbitrament uit 1533. De lastenverdeling in de sententie van juni 1569 was bovendien na de algehele scheiding in 1579 niet meer van toepassing, want met ieder een eigen dijkhelpt draaide men ook op voor de eigen schade.⁶⁸ Het andere punt van die sententie, het verplicht aanbesteden, werd in de dijkinstructie van 1587 teruggedraaid.⁶⁹ Met andere woorden: zelfs de onder Caspars bewind geformuleerde ‘oplossing’ voor de geschillen bij slechts één van de vier onder Van Toutenburg gecreëerde waterschappen was een zeer kort leven beschoren. Alleen de door beide partijen gewenste scheiding hield stand.

Heeft Van Toutenburgs werk het dan zonder ‘Caspars perfectionering’ wel uitgehouden tot 1980? Al voor Caspar waren er inhoudelijke wijzigingen op het Groot Arbitrament van 1533 aangebracht en later volgden ook structurele aanpassingen. In 1868 werden de twee zelfstandige afdelingen binnen de Contributie der Vijfdeelen officieel waterschappen met elk een eigen dijkgraaf waarbij het waterschap ‘der Vijfdeelen binnendijks’ werd samengevoegd met het waterschap ‘der Vijfdeelen Slach-

67 Draaisma 2017, pp. 50, 51

68 Minnema Buma 1853, p. 160 noot 2

69 Minnema Buma 1853, pp. 148, 174

tedijken'. Als gevolg van de aanleg van de Afsluitdijk was de dijk vanaf de Overijsselse grens tot Zurich niet meer zeewerend. Hiervoor vormden het waterschap Westergo's IJsselmeerdijken.⁷⁰ In de zeewerende waterschappen die in 1980 werden samengevoegd tot Waterschap Fryslân was allang niets meer te herkennen van de vier door Schenck van Toutenburg gevormde contributies.⁷¹

Het Groot Arbitrament was een belangrijk tussenstation, maar beslist niet het door Caspar geperfectioneerde eindstation dat het tot 1980 volhield. De neiging om ondanks de beschikbare bronnen Caspar belangrijker te maken dan hij was en – 'nu is de maat vol' – de betrokken Friezen als structureel onwillig te kwalificeren, is blijkbaar moeilijk te onderdrukken.

Caspar ook als militair geweldig?

In de eerste jaren van de opstand bleken de geuzen niet opgewassen tegen de beter bewapende, beter getrainde en vooral beter gedisciplineerde beroepssoldaten. Van de negen veldslagen die tussen 1568 en 1582 werden geleverd verloren de opstandelingen er acht.⁷² Caspar kon de landgangen van de watergeuzen niet voorkomen, maar de geuzen die in de zomer van 1572 probeerden Friesland van de Spanjaarden te bevrijden wist hij weer te verdrijven. De eerste helft van 1573 was hij met een deel van zijn Walen ingezet bij het beleg van Haarlem en in zijn afwezigheid wonnen de geuzen niet opnieuw terrein in Friesland. Wellicht had het Spaanse moorden, plunderen en brandstichten in Dokkum, Mechelen, Naarden en Zutphen de animo om in opstand te komen tijdelijk verminderd. Met terreur en goed getrainde beroepssoldaten was Caspar sterk in het voordeel. Toch lijkt het soms alsof de vanzelfsprekendheid van zijn (onverdiende) lof bij het dijkwerk doorwerkt in de manier waarop over zijn rol als militair wordt geschreven of gezwegen. Ik geef van het zwijgen en van het schrijven een voorbeeld.

Toen Viglius op 6 juni 1573 Caspars *vigilantia, scientia ac virtus* (waakzaamheid, verstandigheid en deugd) roemde, was deze nog bij het beleg van Haarlem. Daarover schrijft Hooft o.a. dat een groep soldaten hun achterstallige soldij opeiste, waarna *Don Frederik, ongeduldigh om zulk een vertreding zyner achtbaarheid, riep al het heir te hoop, en gebood aan Don Lope de Acuna, hun met een regiment knechten op 't lyf te loopen. Maar deeze, by*

70 De Raad 1993, pp. 79, 84 en 90

71 In 1993 werden de taken van Waterschap Fryslân uitgebreid en veranderde de naam in Waterschap Friesland. Omstreeks 1997 werd het Wetterskip Fryslân.

72 Groen 2013, p. 115

*gekoomen op een roerscheut naa, gingen plat teeghens d'aarde zitten, en wat men voorts porde, lieten 't hun doove oor hooren. Toen beveelt hy Robles met zyn Waalen aan te trekken. Die dreeven er de spot meê; laadende, als 't er op aan quam, hunne bussen met zandt, en blussende de lonten.*⁷³

In dit geval was Caspar niet bij machte zijn mannen op te porren tot actie en de opdracht van Don Frederik uit te voeren. Viglius kon dat op 6 juni natuurlijk nog niet weten en Alva hoorde pas op 30 juli 1573 van de muiterij bij Haarlem.⁷⁴ Maar Viglius' loftuitingen passen niet bij de situatie waarin Caspar zich op dat moment bevond. Anderzijds geldt, op basis van Woltjers ervaring, dat ook deze vermelding van Hoofft niet voetstoots kan worden aangenomen. Ik constateer hier alleen dat dit citaat nooit naar voren komt als het over Robles gaat, maar dat het ook nergens is ontzenuwd.⁷⁵

Postma, die zich een bewonderaar van Caspar noemde, maakte in het als eerbetoon aan Woltjer bedoelde *Tussen Brussel en Leeuwarden* een merkwaardige fout als hij naar blz. 215 van *Friesland in hervormingstijd* verwijst. Daar staat dat Robles in januari 1572 het initiatief nam om Groningen en Friesland te laten samenwerken tegen de watergeuzen. Daarvoor was 5000 gulden nodig en het aandeel van Friesland zou 2000 gulden zijn. Het Friese Hof antwoordde pas na aandrang van Alva op 24 april en een maand later kwam het geld beschikbaar. Robles leverde 400 Walen, deels op de schepen, deels op het land. Begin juni stak de vloot van zeven schepen in zee. Dat was ruim twee maanden nadat Alva zijn bril verloor op 1 april. Maar Postma schrijft: 'Het optreden van Billy als de sterke man van katholiek Noordoost-Nederland begon in januari 1572 met het in zee brengen van een tegen de steeds gevaarlijker wordende watergeuzen gericht smaldeel van zeven kleine oorlogsschepen. Dat was drie maanden voor de invasie van de watergeuzen in Holland en Zeeland in april.' Hij vervolgt met: 'Toen dat initiatief een succes bleek, was de positie van Billy in Friesland gevestigd. Op 26 juni 1572 werd hij in Leeuwarden geïnstalleerd als luitenant-stadhouder van de graaf van Megen.'⁷⁶

Van Megen was toen al een paar maanden dood – Caspar werd luitenant van stadhouder Hierges –, maar dat is een foutje dat iedereen kan overkomen. Woltjer noemt echter 'juni' en 'zeven schepen' in één zinnetje en

73 Hoofft 1972, p. 327

74 Van Vloten 1872, deel I p. 351

75 Van Vloten 1872, deel I p. 340 e.v.: de betrokkenheid van Robles wordt wel genoemd, zijn onmacht bij de muiterij niet; Sevenster 1985, p. 46: ... hij speelde ook al weer een rol bij de onderdrukking van de muiterij die onder een deel van de Spaanse troepen uitbrak, Welke rol precies blijft onvermeld, de suggestie is een positieve rol.

76 Postma 2012, p. 253

Postma kan die maand niet hebben gemist toen hij ‘smaldeel van zeven kleine oorlogsschepen’ formuleerde. Waarom liet Postma ze al in januari in zee brengen? Woltjer noemt die maand wel, maar als begin van Robles’ poging Groningen en Friesland te laten samenwerken. Postma had van De Meij kunnen weten dat Alva en Robles tussen oktober 1571 en maart 1572 geen invasie van de geuzen verwachtten.⁷⁷ In maart 1572 wachtte Robles in Harlingen tot het ijs uit zee was verdwenen, om met 150 Walen de geuzen op Vlieland aan te vallen.⁷⁸ Al vanaf 1569 gebruikte Robles vier karvelen met ongeveer 200 Waalse haakschutters om de watergeuzen afbreuk te doen, bij Emden, bij Ameland en bij Borkum.⁷⁹ Heeft Postma zich gewoon vergist? Of wilde hij als bewonderaar van Caspar hem opvoeren als een knap militair strateeg die het toevallige succes van Lumey bij Den Briel al drie maanden eerder voorvoelde? Hoe het ook zij, Postma doet er een schepje bovenop als het gaat om Caspars bekwaamheid, als bedijker en als militair.

Terminus als uitdrukking van het Friese zelfbeeld?

Recente voorbeelden van de vanzelfsprekendheid die niet verantwoord hoeft te worden zijn ook te vinden in de prachtige boeken van Philippus Breuker over *De Greidhoeke* en *Het landschap van de Friese klei*. Met respectievelijk 1129 en 1292 noten zijn de hoofdonderwerpen nauwgezet verantwoord. Maar als Caspar even om de hoek komt kijken, spreekt het meeste vanzelf. In *De Greidhoeke* beschrijft Breuker dat ‘verscheiden meyerluiden tot Bosum ende daar omtrent geen middelen hadden om die sware zeedijcken te maken, veel min om boven dien enige huire te betalen.’ Hij vervolgt met: *Der skynt yn 1573 in soad lân ûnder wetter set te wêzen of oerspield, net allinnich ûnder Boazum*.⁸⁰ In beide gevallen verwijst hij naar zijn bron, maar hij besluit de alinea zonder bron met: *It duorre oant 1575 ear’t de diken ticht wienen. Dat wie it wurk fan stedhâlder Caspar de Robles*.⁸¹ Aan de Vijfdeelenzeedijken was jaar in jaar uit hard gewerkt en dankzij de niet aflatende inspanning van dijkgraaf Ruurd van Roorda waren ze wel de-

77 De Meij 1972, p. 260

78 De Meij 1972, pp. 76, 77

79 De Meij 1972, pp. 30, 55, 63, 68

80 Het ligt niet voor de hand dat land achter de Slachte bij Bozum last had van zeewater. De klacht over gebrek aan middelen om de zeedijken te maken komt hoogstwaarschijnlijk voort uit het feit dat in het binnendijkster dorp Bozum men volgens de arbitrale uitspraak gedaan door Caspar en zijn adviseurs tijdelijk drie keer zoveel moest bijdragen als men sinds 1569 gewend was. Zie ook Draaisma 2017 pp. 50, 51 en 55.

81 Breuker 2012, p. 306

gelijk eind 1574 dicht, hoewel op sommige plaatsen provisorisch en nog niet op de door de dijksvolmachten gewenste hoogte van 12 voet.⁸² Ruurd van Roorda komt in *De Greidhoeke* wel voor als telg van een rijk adellijk geslacht in Hennaard, maar zijn rol als dijkgraaf wordt niet genoemd.⁸³ In *Het landschap van de Friese klei* komt in de paragraaf ‘Het landschap als beeld van zijn bewoners’ de strijd tegen het water aan de orde.⁸⁴ Die heeft, volgens Breuker, samen met macht en aanzien van generaties adel en eigenerfden ‘geleid tot mythische voorstellingen omtrent de identiteit van de Fries’, met als belangrijkste eigenschappen standvastigheid en vrijheidszucht: ‘Dat werd de mythe die de Friese verbeelding voedde.’ Even verder voert hij Paulus Lieger Scheltema op, die boeren die werkelijk hadden bestaan met ‘volksaardige opsmuk’ opwaardeerde tot ‘heroïsche standfriezen’. Breuker constateert: ‘Scheltema’s bedenksels werden grif geloofd en doorverteld.’ Zonder overgang vervolgt hij: ‘Met name de strijd tegen het water heeft het zelfbeeld van de Friezen gevormd’ en hij kent geen mythes en bedenksels meer als hij Caspar erbij haalt: ‘Het vond zijn bekendste uitdrukking in het standbeeld dat in 1576 ter ere van stadhouder Caspar de Robles werd opgericht als de bedwinger van de zee.’⁸⁵ Caspar als bedwinger van de zee is voor Breuker net zo vanzelfsprekend als het Friese zelfbeeld, want dat formuleert hij niet expliciet. Het is waarschijnlijk af te leiden uit het bijschrift bij de afbeelding van de terminus dat begint met: ‘Beeld van Friese onverzettelijkheid.’⁸⁶ Dat past bij zijn aanhaling van Hauke Haien als icoon van de Noord-Friese strijd tegen het water en het citeren van de spreuk ‘God schiep de zee, maar de Fries de kust’. De situatie aan Westergo’s kust was, anders dan in Noord-Friesland, echter geen kwestie meer van scheppen door offensieve bedijking, maar met man en macht verdedigen en in 1574 zelfs deels terugtrekken. De fictieve dijkgraaf Hauke Haien had bij de aanleg van een nieuwe koog de loop van een waddenpriel verlegd, die daarop de dijk van de aansluitende oude koog ondermijnde.⁸⁷ In geval van nood zouden de inwoners van de oude koog alleen gered kunnen worden door

82 Draaisma 2017, pp. 64, 65

83 Breuker 2012, pp. 280, 281

84 Breuker 2017, pp. 26-36; de paragraaf heeft als ondertitel *Deus mare, Friso litora fecit*, waarmee Breuker het accent legt op de strijd tegen het water.

85 Breuker 2017, p. 35

86 Breuker 2017, p. 24

87 Barz 2000, p. 114 e.v. hoofdstuk 4 *Die Welt des Hauke Haien*: de figuur is samengesteld uit meerdere personen die in verschillende tijdperken bij het dijkwerk in Noord-Friesland waren betrokken.

de dijk van de nieuwe 'Hauke Haienkoog' te doorsteken.⁸⁸ Toen de nood hoog was, gaf Hauke's tegenstander in de novelle, de gevormachtigde Ole Peters, daartoe inderdaad opdracht, maar de dijkgraaf joeg de arbeiders weer weg. Te laat beseftte Hauke Haien dat hij zijn werk niet goed had gedaan: 'Herr Gott, ja, ich bekenn es,' rief er plötzlich laut in den Sturm hinaus, 'ich habe meines Amtes schlecht gewaltet!' Zijn arrogante onverzettelijkheid werd zijn ondergang. De oude dijk brak en de dijkgraaf verdrong met zijn paard in de kolkende watermassa die de koog binnenstroomde.⁸⁹ Het verhaal dat speelt omstreeks 1750 is uitgegeven in 1888 en werd algemener bekend na de eerste verfilming in 1933.⁹⁰ Ondanks zijn erkenning dat hij had gefaald, werd Hauke Haien in Duitsland de volksheld in een verhaal over de strijd tegen het zeewater.⁹¹ Caspar de Robles werd (ten onrechte) op de terminus meteen als succesvolle bedijker beschreven en dat beeld heeft al ruim vier eeuwen stand gehouden. De overeenkomst tussen de verzonnen figuur Hauke en Caspar van vlees en bloed is dat de beeldvorming over hun reputatie bij het dijkwerk in beide gevallen los staat van de historische werkelijkheid. De behoefte aan een 'volksaardig opgesmukt' heldenverhaal bij het dijkwerk, is duidelijk groter dan aan een historisch correcte weergave.

Ook Waterbolk refereert aan die onverzettelijkheid. Aan het slot van zijn verhaal betoogt hij dat 'de veelduidigheid van de Terminus van Erasmus verwijst naar de meerduideligheid van de Friese Terminus'. Eén betekenis ervan zou dan zijn: 'de dijk mag voor de zee niet wijken' gebaseerd op het motto van Erasmus' terminus *cedo nulli*: ik wijk voor niemand.⁹² De wrange werkelijkheid was dat wijken onvermijdelijk was gebleken. Ten eerste moest vijftig procent van de Vijfdeelenzeedijken in 1574 meer landinwaarts worden gelegd, ten tweede weken stadhouders en Hof af van de vastgelegde dijkhoogte van twaalf voet om maar zo snel mogelijk de scheiding van binnen- en buitendijkers er door te drukken.⁹³ Waterbolk gebruikt hier de betekenis van *cedo nulli* zoals Erasmus die volgens hem had gevoeld en bedoeld bij het in gebruik nemen van zijn terminus als

88 Barz 2000, p. 222: Op het *Friesenkongress* van 1961 werd bekend gemaakt dat de nieuwe koog bij Bongsiel definitief de naam van de fictieve dijkgraaf kreeg: *Hauke-Haienkoog*.

89 Storm 2016, p. 151

90 Barz 2000, pp. 208-210, 234; in 1933, 1977 en 1984 week men, zoals gebruikelijk bij verfilmingen, vrijmoedig af van de inhoud van het boek.

91 Barz 2000, p. 195: uit een brief van Storm blijkt duidelijk dat hij geen *überdimensionalen Held* wilde scheppen, maar een *gebrochene, schuldig geworden Gestalt*.

92 Waterbolk 1969, pp. 257, 258

93 Draaisma 2017, pp. 65, 66

beeldje en als briefstempel. Maar toen hij op oudere leeftijd bang was voor beschuldiging van ketterij zou hij zijn lijfspreuk zo hebben uitgelegd: dat hij 'sneller voor allen week dan voor niemand'.⁹⁴ Deze uitleg past beter bij de onontkoombare teruglegging van de dijken in 1574. Maar voor Waterbolk stond de terminus er als een getuigenis van het gezag van Caspar de Robles en de roem van Viglius en zijn netwerk.⁹⁵ De Latijnse tekst had ongetwijfeld de bedoeling dat vanaf juli 1576 de terminus dat gezag en die roem zou uitdragen. Maar die straalde met het koninklijk wapen in de top ook de onbuigzaamheid uit van de roomse Philips II. Kort daarna werd al duidelijk dat het een laatste krampachtige en vertwijfelde poging van het zittende Spaanse bestuur was geweest. Binnen een half jaar werd Caspar gevangen genomen, binnen een jaar stierf Viglius, binnen twee jaar werden de Spaansgezinde raadsheren vervangen, na vijf jaar werd de koning afgezet.⁹⁶

De terminus bleef staan en werd een getuigenis van Caspars rol bij Friesland's dijkwezen. De aan hem toegedichte roem wringt met de opvatting dat deze grensmaal ook een uitdrukking zou zijn van Friese onverzettelijkheid. Het standaardbeeld dat die Friezen hun dijken verwaarloosden en met harde hand gedwongen moesten worden tot dijkherstel zit dieper in het collectief geheugen dan het zelfbeeld van onverzettelijkheid. Als je nagaat wanneer Caspar later in relatie tot onze zeekeringen erbij wordt gehaald, dan is dat bijna altijd negatief voor het Friese zelfbeeld. Als na de stormramp van 1953 de besluitvorming over verbetering van de Friese zeekeringen niet vlot genoeg gaat, verschijnen in de media ingezonden brieven met de roep om een sterke man zoals Caspar. Hetzelfde gebeurt bij de discussie over de afsluiting van de Lauwerszee. Ook in verslagen van debatten in de Friese Staten over de reorganisatie van de Friese waterschappen verschijnt regelmatig de schim van Caspar. De teneur is: we kunnen het niet zelf, de regering in Den Haag schiet niet op, er zijn sterke krachten 'van buiten' nodig.⁹⁷

94 Waterbolk 1969, pp. 236, 237

95 Postma 2001, pp. 71, 72: 'het in hun eer herstellen en opwaarderen van mensen' noemt Postma 'een essentieel aspect van Waterbolks manier van geschiedschrijving'. Hij vraagt zich wel af of bij het eeerherstel van Viglius en Hopperus Waterbolk misschien door 'de algemeen erkende geleerdheid van beiden' op het verkeerde been is gezet.

96 Acte van Verlattinghe, ondertekend op 26 juli 1581.

97 Enkele voorbeelden. Leeuwarder Courant 6.02.1960, onder de kop Den Haag of wij-zelf?: 'Met 1000 zakken vol handtekeningen laat het water zich nog niet keren. Moeten wij misschien naar Harlingen gaan en vragen hoe Caspar de Robles het vroeger deed?' Friese Koerier 15.02.1960, Fedde Schurer bij Appèl Lauwerszee: 'Wij hoeven het [pleiten voor indijking] niet te doen tegenover een Spaanse landvoogd, maar te-

Een aardig voorbeeld van die overtuiging staat in de Leeuwarder Courant van 25 mei 1994. In Suriname was het vreselijk slecht gesteld met de zeedijken. Bij Nieuw Nickerie lag een stuk dijk dat onmiddellijk hersteld moest worden. Daarvoor ging ingenieur Leo Philipse van Waterschap Fryslân een plan opstellen. De krant schreef: 'Hier en daar zal vast wel wat gegniffeld worden over Surinamers die dat zelf dus niet kunnen, maar laten we even niet vergeten wie de Friezen aan het dijkenbouwen heeft gezet. Dat was Caspar de Robles, een Portugees. Misschien dat Philipse ooit nog eens als Stenen Man op de dijk bij Nieuw Nickerie zal staan.'

Tegenstrijdige beweringen

Zoals ik heb aangetoond heeft Caspar tussen 1570 en 1576 'de Friezen' absoluut niet tot dijken hoeven dwingen, laat staan het hen te moeten leren.⁹⁸ De fabel dat Caspar de Friezen dwong tot dijken door een paar boeren aan de galg te hangen, past trouwens ook niet bij een andere mythe over Friezen: *leaver dea as slaaf*. De tekening in de collectie van Wetterskip Fryslân, waarop Caspar oorkonden in zee gooit voor de ogen van schaapachtig kijkende Friese boeren, is de andere fabel die nog steeds gretig als de werkelijkheid van destijds wordt vertoond. In beide fabels wordt het Friese verzet gebroken. Wie de terminus ziet als een eerbetoon van Friezen aan de Spaansgezinde Caspar geeft de monumentale grenspaal daarmee dus een uitdrukking van slaafse sulligheid. Kennelijk zonder dat te beseffen. Breuker legt niet uit hoe 'het standbeeld dat in 1576 ter ere van Caspar de Robles op de zeedijk bij Harlingen werd opgericht als bedwinger van de zee' tegelijkertijd de uitdrukking van het Friese zelfbeeld van onverzettelikheden kan zijn. Dat zou ook lastig worden, want het is met elkaar in strijd.

Breuker komt in het hoofdstuk over de beleving van het landschap terug op de Stenen Man: 'Dat beeld met zijn Januskop en zijn onverzettelikheden verenigde in 1576 protestant en katholiek voor even om uiting te geven aan hun gedeelde dankbaarheid voor de Spaanse stadhouder Caspar de Robles.'⁹⁹ Een bron ontbreekt. Protestant en katholiek door de termi-

genover onze eigen regering, waarin iemand zitting heeft die wij een 'stenen man' zouden kunnen noemen, maar dan in andere zin.' Schurer suggereerde dat onderbrengen van waterstaatszaken bij Defensie wel tot een snelle afsluiting zou leiden. Friese Koerier 11.07.1963, reorganisatie waterschappen: 'De heer A. Oosterhout (CHU) vroeg zich af of er een nieuwe Caspar de Robles nodig is.' Maar hij vond gedeputeerde Gerbrandy niet geschikt voor die rol.

98 Draaisma 2017, pp. 38-67

99 Breuker 2017, p. 360

nus verenigd? Viglius noemde Caspar de man 'die uiterst dierbaar is aan de Friezen, voor zover zij rust en vrede en de katholieke godsdienst zijn toegedaan'.¹⁰⁰ Dat wijst niet op gedeelde gevoelens voor de stadhouder bij de aanhangers van de beide religies. In de twintigste eeuw was Caspar trouwens wel definitief boven alle gezindten uitgestegen. Toen in 1955 Gedeputeerde Staten voorstelde om het kanaal van Stroobos tot Lemmer de naam Prinses Margrietkanaal te geven, pleitte A. Tjoelker van de Anti Revolutionaire Partij ervoor om het gedeelte van Stroobos tot het Bergumermeer Kolonelsdiep te blijven noemen, zodat de herinnering aan 'een groot man' behouden zou blijven.¹⁰¹ Rond 1970 was er in Harlingen een jeugdafdeling van het orthodoxe Gereformeerd Politiek Verbond die zich Caspar di Robles noemde.¹⁰² Dus ook zij die de protestantse godsdienst waren toegedaan bewonderden vier eeuwen later onbekommerd de wrede vazal van de onverzettelijk roomse Philips II.

Maar in 1576 was daarvan geen sprake en bovendien had de terminus niets met religie te maken. Natuurlijk, als je uitgaat van de propagandistische Latijnse terminustekst die suggereert dat alle Friezen dankbaar waren, dan kun je hen verdelen in rooms en protestant en een kortston-dige vereniging veronderstellen. Maar 'de Friezen' waren destijds niet dankbaar. Bij het leggen van de eerste steen door de beide raadsheren die met het plan waren gekomen was alleen de secretaris van het dijkbestuur aanwezig.¹⁰³ Zelfs de volmachten van de binnendijkers, tevreden betal-ers van de grenspaal, lieten verstek gaan. De buitendijkers bleven proteste-ren tegen het doorzetten van de scheiding zolang nog niet was voldaan aan de eisen die in de ordonnantie van 25 maart 1574 waren gesteld. Dat protest duurde decennia voort en werd jaarlijks bij de start van de dijk-visitatie geuit.¹⁰⁴ De terminus verenigde dus beslist niet twee geloven en zelfs niet (ook niet voor even) binnen- en buitendijkers. Hij was sinds 1576 eerder een symbool van verdeeldheid.

Eeuwenlange strijd tegen het water

De Friezen hebben zich wel degelijk in hun eigen belang verantwoorde-lijk getoond als het om hun zeedijken ging, ver voor, tijdens en na de be-trekkelijk korte aanwezigheid van Caspar. Vergeleken met Van Touten-

100 Waterbolk 1969, p. 251, brief d.d. 7 januari 1573 dus kort nadat Caspar de geuzen had verdreven uit Friesland.

101 Heerenveense Koerier 06.07.1955; zie voor de naamgeving Caspar de Roblesdiep Draaisma 2017, pp. 81-83

102 Nederlands Dagblad o.a. 28.02.1968, 05.05.1972

103 Minnema Buma 1853, p. 230

104 Minnema Buma 1853, pp. 125/126, 178

burg, die negentien jaar het bewind voerde, was Caspar de Robles slechts één van die *ships that pass in the night, and speak each other in passing*.¹⁰⁵ Voor De Robles bleef het echter niet bij *only a look and a voice, then darkness again and a silence*, omdat hij met een tendentieuze tekst op de terminus luidruchtig in de schijnwerpers werd gezet.¹⁰⁶ De herhaalde enorme inspanningen van de dijkplichtigen in de door stormen en gevechten geteisterde periode kwamen daardoor als vanzelf in de schaduw te staan en het belang van Van Toutenburg voor het Friese dijkwezen verdween voor lange tijd achter de horizon. Dijkgraaf Ruurd van Roorda, gekozen door dijksvolmachten en door hen zeer gewaardeerd, heeft er tegen de verdrukking in al die jaren het beste van gemaakt.¹⁰⁷ Hij heeft, net als bijvoorbeeld ingenieur Wouda, gedegen en vakkundig werk geleverd en dat alleen is nu eenmaal onvoldoende om een publieke heldenstatus te verwerven.

Friese kustbewoners waren van oudsher persoonlijk betrokken bij de zorg voor een goede zeekering. Al in de oude Friese wetten staat dat de 'Friezen een zeeburcht dienen te stichten en sterk te maken, een gouden hoepel, die om heel Friesland ligt'.¹⁰⁸ Daar past de oude afspraak bij dat Friezen door hun heer nooit verder van huis mogen worden gestuurd dan de afstand die nodig is om bij de eerstkomende vloed op tijd bij hun dijk te kunnen zijn.¹⁰⁹ De latere dijkgraven hadden de opdracht bij storm naar de dijk te gaan, maar dan stonden ze er niet alleen voor: 'Sal ook ten tyde van onweder hem met de Ingezetenen daar toe gehorig op de Zeedyken laten vinden.'¹¹⁰ Na de stormramp van 1953 kregen de Friese waterschappen het recht om bij dreigend gevaar of bij dijkdoorbraak 'de inwoners op te roepen tot het doen van persoonlijke diensten en tot het vorderen van vervoermiddelen en materialen'. Maar eerst zou bij beperkte of uitgebreide dijkbewaking het vaste dijkleger worden opgeroepen. Voor het waterschap Der Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks waren de gerekruteerde dijkwachters 'allen aan en nabij zeedijksbewoners'.¹¹¹ Mijn pake

105 Van Megen 4 jaar, Hierges 2 jaar, Robles 3 jaar, Rennenberg 4 jaar, Willem van Oranje 4 jaar.

106 Twee zinnen uit het gedicht *Elisabeth* van Henry Wadsworth Longfellow in *Tales of a wayside inn*, deel 3 *The theologian's tale*. (1863)

107 Zie voor de waardering van de volmachten voor Van Roorda: Draaisma 2017, p. 52

108 Vries 2007, p. 150, 151

109 Vries 2007, p. 300, 301

110 Staten van Friesland 3 april 1622, in *Recueil van stukken tot der V. Deelen Dyken van Friesland betrekkelijk*, pp. 91-93, in 1779 verzameld door Petrus Camper.

111 Tresoar toegang 372-15 inv. nr. 479; tot aan het op deltahoopte brengen van de dijk in de jaren 1970 stonden er nog vrij veel huizen op de binnenvoet van de dijk.

woonde zijn leven lang aan de zeedijk. Bij de seizoenvisserij op haring langs de Friese Waddenkust had hij de zee bij alle weersomstandigheden leren kennen. Ook had hij gewerkt aan de aanleg van de Afsluitdijk en aan de daaruit voortvloeiende dijkverhoging tussen Zurich en Roptazijl.¹¹² Al vroeg vertelde hij mij over de *goudene hoep*, met in zijn stem een mengeling van liefde en ontzag voor de zee: ‘*Altyd op dyn iepenst wêze mei de see!*’ Waakzaamheid was het kernwoord, stoere onverzettelijkheid zou niet helpen tegen de kracht van de natuur. In Noord-Friesland wisten de gewone mensen dat beter dan de door de vorst benoemde dijkgraven waarvoor Hauke Haien model stond: *Wat brüllt de Storm? De Mensch is’n Worm! Wat brüllt de See? ’n Dreck is he!*¹¹³ De nietige mens moet steeds bedacht zijn op de onvoorspelbaarheid van de zee. Het hoogmoedige, mythische ideaalbeeld van onverzettelijkheid wordt vooral uitgedragen door literatoren en bestuurders.

Wetterskip Fryslân en Tresoar hoeders van Caspars erfenis

In 1980 nam Waterschap Fryslân de taken over van de nog bestaande zeeverende waterschappen. Daaronder waren Der Vijfdeelen Zeedijken Binnendijks en Der Vijfdeelen Zeedijken Buitendijks. In dat jaar bracht de Fryske Akademy de door mr. H.T. Obreen geordende inventaris van deze beide waterschappen in boekvorm uit. Behalve de taken en de terminus erfde Waterschap Fryslân ook hun geschiedenis. De archieven gingen naar het provinciaal Rijksarchief, later Tresoar, de schatkamer vol historische gegevens. Archivaris Jelle Hagen van Wetterskip Fryslân vroeg in 2005 als voorzitter van de werkgroep cultuurhistorisch erfgoed aandacht voor de geschiedenis van de waterschappen. Dat waterschaps-erfgoed zat volgens hem ‘voornamelijk in kasten achter slot en grendel’.¹¹⁴ Dat gold dus niet voor de archieven Der Vijfdeelen Zeedijken, die zeker sinds 1980 voor iedereen toegankelijk waren. Daarin is ook voor de periode 1570-1576 informatie te vinden over de belangrijke rol van dijkgraaf Ruurd van Roorda en over de formidabele inzet van de dijkgenoten tijdens het bewind van de stadhouders Van Megen, Hierges, Robles en Rennenberg.¹¹⁵ Maar voor het boek *De dijk op hoogte* (1993), geschreven in

112 Draaisma 1991, p. 19 hoofdstuk 3: Weer of geen weer; Draaisma 1997, p. 81 hoofdstuk IX: In de ban van de gouden hoep.

113 Barz 2000, p. 84; de offensieve bedijking gebeurde in opdracht van de vorst om zijn kas te spekken: *Der Deichbau ist nun nicht mehr Ausdruck des Überlebenskampfes unmittelbar Betroffener. Friso litora fecit? Der Fürst ist es, der ihm jetzt das Land schafft.*

114 Interview door Bina Ayar met Jelle Hagen in tijdschrift Het Waterschap d.d. 16.09.2005 (<http://edepot.wur.nl/115135>)

115 zie ‘Een nieuwe kijk op Caspars dijk’ It Beaken 2017 nr. 1/2

opdracht van Waterschap Fryslân, werd er geen gebruik van gemaakt. Dus staan daarin de fabels over galgen en vrijstellingsoorkonden weer geciteerd en blijft de werkelijke gang van zaken bij de dijken tussen Makkum en Het Bildt verborgen. Het nieuwe waterschap vertelde het oude verhaal.¹¹⁶

Dat oude verhaal was voor Joaquin Robles de Acuña Nuñez een grote verrassing. Hij bezocht in 1998 de tentoonstelling over de Robles-atlassen in het Rijksarchief in Leeuwarden (nu Tresoar) en presenteerde zich daar als een nazaat van Caspar. Dat werd voetstoots geloofd. Hij kreeg van archiefmedewerker Siem van der Woude in geuren en kleuren de bekende mythes te horen, met als toppunt dat Caspar de Friezen had leren dijken. Zelf vertelde Joaquin dat de familie een portret van Caspar in bezit had en hij beloofde daarvan een foto te sturen. Zijn bezoek zou het begin worden van ‘een intensieve uitwisseling van historische informatie’.¹¹⁷ Bij navraag bij Van der Woude bleek dat er van beide kanten geen pogingen zijn gedaan tot nader contact. Hij vermoedde nu zelfs dat Joaquin Robles helemaal geen familie was van Caspar. Maar in 1998 kwam opnieuw het standaardbeeld in de krant: *Caspar boppe, Friezen yn 'e groppe*. De ontorechte roem van Caspar de Robles is geconcentreerd rond de Stenen Man, de grenspaal die de taakverdeling binnen één waterschap markeerde. Sinds dijkgraaf Van Wassenaer Twickel in 1777 zijn bombastische redevoering over Caspar de Robles hield bij het overdragen van de replica van de terminus aan het dijkbestuur, heeft geen van de volgende dijkgraven dat geschetste overtrokken beeld in twijfel getrokken. Met de instelling van de Caspar de Robleslezing in 2016 heeft de huidige dijkgraaf Erkelens dat beeld bevestigd.

Aan de landzijde van de zeedijk bij de Stenen Man liggen stenen die de vroegere dijkhoogten aangeven. Op de onderste steen staat ‘Caspar de Robles 1574’ met een hoogte boven N.A.P. die correspondeert met twaalf voeten. Dat was alleen het plan, niet de werkelijkheid. De elkaar opvolgende stormen en stormvloeden noodzaakten Caspars opvolger Renneberg in 1577 tevreden te zijn met acht voeten hoogte. In 1611 ordonneerden Gedeputeerde Staten van Friesland voor de Vijfdeelenzeedijken een hoogte van elf voet bij een basisbreedte van 5,5 roede.¹¹⁸ De onderste steen bij de Stenen Man vermeldt een dijkhoogte die een halve eeuw later nog niet was gehaald. Deze informatie zit niet achter slot en grendel en staat deels ook in de dissertatie van Minnema Buma. Het zou Wetterskip

116 De Raad 1993, pp. 51-53

117 Leeuwarder Courant dd. 12-11-1998

118 Draaisma 2017, pp. 66, 67; Minnema Buma 1853, pp. 164, 165

Fryslân sieren, als het de bereikte dijkhoogtes in overeenstemming zou brengen met de in de archieven beschikbare gegevens. Caspar liet beslist geen hoge sterke dijken na.

Conclusie

Tot nu toe heeft geen professionele biograaf zich serieus geïnteresseerd voor het leven van Caspar de Robles. Voor zijn bemoeienis met 'de Friese waterstaat' gebruiken veel historici het collectief geheugen, dat is gevoed vanuit de oude kronieken. De constatering van Woltjer dat wat daarin staat niet voetstoots mag worden aangenomen, blijkt vervolgens niet te worden opgepakt voor 'Caspar en de zeedijken'. Voor Woltjer, De Mey, Postma, Waterbolk, Schroor en Breuker staat de verwaarlozing van de dijken door 'de Friezen' buiten kijf en daarom is de daadkracht van Caspar de Robles bij het dijkherstel voor hen een vast gegeven. Al leggen ze verschillende accenten, hun basis is duidelijk het incorrecte standaardbeeld. Zoals niemand zich meer geroepen voelt te verwijzen naar Copernicus of Galileï bij de bewering 'de aarde draait om de zon', zo laten deze historici (en velen met hen) de beweringen over het dijkherstel in de periode 1570-1576 helemaal voor zichzelf spreken. Daardoor lijken 'het verwaarlozen van de dijken' naast 'de harde, gewapende hand van Caspar' onbetwistbare feiten, waar vraagtekens niet meer bij passen. Als de schaduw van Van Toutenburg over Caspar dreigt te vallen laat Schroor hem daaraan onmiddellijk weer ontstijgen door een onterechte claim. Waterbolk laat via Viglius het *cedo nulli* van Erasmus op Caspar afstralen en Breuker brengt de 'onverzettelijkheid van de terminus' over op 'de Friezen', waarbij hij tegelijkertijd Caspars heldenrol in stand houdt en er zelfs een religieuze draai aan geeft.

In de standaardopvatting over de gang van zaken bij de zeedijken, die de genoemde historici voor waar houden, onderwerpen de ruziënde Friezen zich aan de bekwame held Caspar. Dat zou in feite de terminus tot een symbool van slaafse sulligheid maken, maar die conclusie wordt niet getrokken. Die staat te ver af van de gangbare opvattingen en het is een te onprettig beeld om uit te dragen. Het zou de terminus natuurlijk ook tekort doen. Maar in plaats van hem op te waarderen tot standbeeld dat uit dankbaarheid werd opgericht of te verheffen tot symbool van Friese onverzettelijkheid, zou men heel goed tevreden kunnen zijn met 'monumentale grensmaal, geïnspireerd op de Romeinse goden Terminus, van de grens, en Janus, van het begin en het eind'. Nuchterheid wordt ook wel eens als een Friese eigenschap gezien. En als de Stenen Man dan toch ergens symbool voor moet zijn, beschouw die paal dan als opgeheven vinger die waarschuwt voor verdeeldheid en aanmaant tot samenwerking. Instanties als Tresoar, Wetterskip Fryslân en het Fries Museum zijn

door de manier waarop bovengenoemde gezaghebbende historici argeoloos schrijven over Caspars rol bij de Friese dijken bevestigd in het gestolde standaardbeeld, waardoor dat hardnekkig voortleeft. Ook in de media wordt het keer op keer herhaald en men kan eigenlijk ook niet anders, want men weet niet beter. Dit artikel is bedoeld als een verdere aantasting van de wetenschappelijke consensus over dat standaardbeeld. Dat zou er toe moeten leiden dat het genuanceerde, realistische beeld op basis van bronnen over ‘Caspar en de Friese dijkplichtigen’ in ruimere kring bekend wordt, zodat bij de eerstkomende Caspar-herdenking ‘de Friezen’ niet langer worden weggezet als werkweigerende ruziezoekers en er eindelijk een historisch verantwoord verhaal wordt verteld.

Literatuur

- Barz, Paul, *Der wahre Schimmelreiter, die Geschichte einer Landschaft und ihres Dichters Theodor Storm* (Hamburg 2000)
- Boersma, F., *Caspar de stenen man* (Soesterberg 2014)
- Breuker, Ph.H., *De Greidhoeke, Lân en minsken fan 800 oant 1800 en letter* (Wijdemeer 2012)
- Breuker, Philippus, *Het landschap van de Friese klei 800-1800* (Wijdemeer 2017)
- Caroli, Joannis, *De rebus Casparis à Robles in Frisia* (Leeuwarden 1731)
- Draaisma, Kees, *Bar avontuur* (Heiloo 1991)
- Draaisma, Kees, *Villa De Wanhoop, een verhaal over een huis aan de gouden hoep* (Heiloo 1997)
- Draaisma, Kees, *Geschiedenis van Roptazijl* (Leeuwarden 2010)
- Draaisma, Kees, Een nieuwe kijk op Caspars dijk, *It Beaken* 79 nr. 1/2 (Leeuwarden 2017)
- Eekhoff, W., Voorlezing over het leven en de verdiensten van Caspar van Robles, *De Vrije Fries* 9 (1862) pp. 25-64
- Groen, Petra (red.), *De tachtigjarige oorlog, van opstand naar geregelde oorlog* (Amsterdam 2013)
- Hooft, P.C., *Nederlandsche Historien* in: W. Hellinga en P. Tuynman (eds.), *Pieter Corneliszoon Hooft, Alle de gedrukte werken, 1611-1638*. Deel 4 en 5. University Press Amsterdam (Amsterdam 1972)
- Hoynck van Papendracht, Cornelii Pauli, *Analecta Belgica, tomus primus pars secunda* (Den Haag 1743)
- Minnema Buma, J., *Bijdrage tot de geschiedenis van het dijkregt in Friesland, inzonderheid met betrekking tot de contributie der vijf deelen* (Leiden 1853)
- Meij, J.C.A. de, *De watergeuzen en de Nederlanden 1568-1572* (Amsterdam, Londen 1972)
- Postma, Folkert, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat 1507-1549* (Zutphen 1983)

- Postma, F.R., J. Sevenster, *De stenen man. Caspar de Robles, stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden van 1572-1579*, *BMGN - Low Countries Historical Review*. 102(2), pp. 287-288 (1987)
- Postma, Folkert, *Viglius van Aytta, de jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen 2000)
- Postma, F., Edzo Hendrik Waterbolk (1915-2000), Docent en geleerde, *De Vrije Fries* deel 81 (Leeuwarden 2001)
- Postma, F.R., Tussen Brussel en Leeuwarden. *Viglius van Aytta en Friesland, It Beaken* 74 nr. 3/4 (Leeuwarden 2012)
- Raad, H. de, *De dijk op hoogte* (Leeuwarden 1993)
- Schotanus, Chr., *de geschiedenissen kerckelyck ende wereldtlyck van Friesland, oost en west* (Franeker 1658)
- Schroor, M., *Harlingen geschiedenis van de Friese Havenstad* (Leeuwarden 2015)
- Schroor, Meindert, Twee blokhuizen, twee stadhouders en de Friese westkust, *Fryslân* 17 nr. 2 (Zwolle 2011)
- Sevenster, J., *De stenen man. Caspar de Robles, stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden van 1572-1576* (Leeuwarden 1985)
- Storm, Theodor, *Der Schimmelreiter* (Stuttgart 2016)
- Vloten, Joh. van, *Nederland tijdens den volksopstand tegen Spanje 1564-1581* (Schiedam 1872)
- Vries, O. e.a., *De Heeren van den Raede* (Hilversum 1999)
- Vries, O., *Asega, is het dingtijd?* (Leeuwarden-Utrecht 2007)
- Waterbolk, E.H., Een Friese Terminus? *De Gulden Passer* vol. 47 (1969) pp. 236-259
- Waterbolk, E.H., *Rond Viglius van Aytta* (Easterein 1980)
- Woltjer, dr. J.J., *Friesland in hervormingstijd* (Leiden 1962)

